Floravaktarna i Skåne Rapporterar

Dansk iris i Skåne

Kjell-Arne Olsson & Gerhard Kristensson



Figur 1. Dansk iris har flera förekomster på strandängarna vid Bunkeflo strand. Foto: K.-A. Olsson.

Somliga är rara, andra är vackra. Ibland sammanfaller de båda. Som hos dansk iris *Iris spuria* som är både väldigt rar – i Sverige växer hon bara på strandängar i sydvästligaste Skåne – och väldigt vacker. Med sina praktfulla, djupt blå blommor ser hon ut att vara tagen ur en trädgårdstidning mer än att vara en vild, spontan växt på en havsstrandäng. Här brukar floran annars vara ganska så sparsmakad med en dämpad färgskala i grönt, gult och brunt.

Dansk iris är en sentida invandrare i vår flora. Sex decennier är i detta sammanhang en kort tid. Det var en sommardag för drygt sextio år sedan som Per-Gösta Perby gjorde sitt uppseendeväckande fynd på en strandäng vid Limhamn. De följande åren inventerade han och gjorde en del undersökningar som han beskriver i en artikel i Botaniska Notiser 1958:

Den 10 juli 1955 fann jag på en havsstrandäng i Limhamn en blåblommig *Iris*-art, som visade sig vara *Iris spuria* L. Vid efterforskningar anträffades den längs ca 4,5 km strand från Limhamn till Klagshamn: inom detta område finnas ett par större luckor på 0,5 á 1 km, där den ännu inte blivit funnen. Ett enda, ganska litet individ har anträffats ytterligare ca 7 km söderut vid Eskilstorp. Mellanliggande område är endast ofullständigt genomsökt. Antalet hittills funna *Iris*-individ har jag uppskattat till omring 175 st, varav mer än 15 inom Malmö stads gränd (Limhamn). Sommaren 1956 funnos ca 50 blomstänglar, 1957 över 200 st. Tyvärr plockas de flesta stänglarna. Hösten 1955 observerades 10 á 12 stänglar med frön. 1956 5 á 6 st, 1957 omkring 50 st.

- - -

Strandängarna äro mestadels betade. På hårt betade ängar ha inga *Iris*-individ kunnat upptäckas; på en av de sträckor, där betesmarken avgränsas mot havet med ett stängsel på "strandvallen", klipper detta tvärt av en riklig *Iris*-förekomst.

- - -

I Danmark finns *Iris spuria* numera endast på Saltholm, Amager och Fyns Hoved, på norra Saltholm i stora mängder. Det danska beståndet är – liksom ett bestånd vid Mainz – isolerat från artens egentliga utbredningsområde, som börjar i Mellaneuropa. *Iris spuria* förekommer någon gång odlad, åtminstone i Danmark.

Man kan inte helt utesluta att det svenska beståndet härrör från trädgårdsflyktingar. Emellertid får spridning med vattnet från de danska växtplatserna anses betydligt sannolikare. Avståndet från Svaneklapperne SO om Saltholm till närmaste växtplats i Limhamn är endast 7,5 km (men det råkar gå en riksgräns emellan).

För att undersöka flytförmågan lade jag i mitten av november 1955 16 st nyplockade frön i vatten från Öresund. Efter 33 dagar flöto fortfarande 8 st. Samtliga frön såddes då, och minst 13 st grodde följande sommar och höst.

- - -

Svårigheten för plantorna att klara sig och sätta frön på betade områden kan möjligen vara en förklaring till att *Iris spuria* inte tidigare lyckats få fotfäste på den svenska sidan av Öresund.

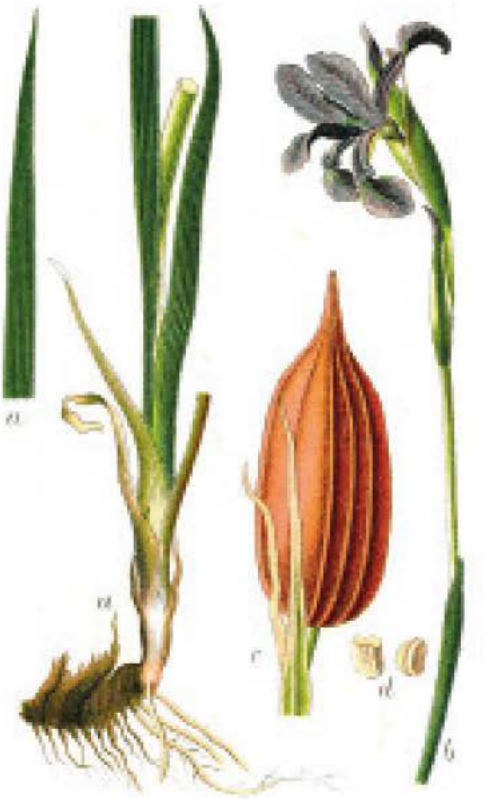
- - -

Malmö, januari 1958

Per-Gösta Perby

Nästan 50 år senare skriver sonen Harald Perby en personlig och intressant berättelse om sina tidiga barndomsminnen förknippade med faderns fynd av dansk iris; om familjens experiment, teorier och stora omsorg om den rara blå irisen. Hängivna floravårdare fanns redan då!

Berättelsen publicerades i Botaniska Notiser 2003. Då vi förmodar att merparten av dagens läsare inte har läst, har glömt och kanske inte har tillgång till häfte 4 av denna årgång, tycker vi det är väl motiverat att i detta sammanhang än en gång återge Haralds trevliga och mycket läsvärda berättelse.



Figur 2. Dansk iris ur Jacob Sturm *Deutschlands Flora in Abbildungen,* 1796.

Notis i repris

Om upptäckten av *Iris spuria* i Klagshamn

Den här historien har jag skrivit ned eftersom jag torde vara den nu levande person som har klarast förstahandsminnen av hur dansk iris *Iris spuria* upptäcktes i Sverige. Min far, som upptäckte arten i Sverige, dog för några år sedan.

Iris spuria har sedan lång tid tillbaka funnits på den danska ön Saltholm. Detta är en nordlig, isolerad utpost. Hur den kommit dit kan vi endast spekulera om, naturligt eller med människans hjälp. Fram till 1950-talets mitt var den inte känd från den skånska Öresundskusten.

Sommaren 1955 (enligt den virtuella floran den 10 juni) cyklade familjen en dag ut till Klagshamn för att bada. Varför vi valde just den platsen vet jag inte, men de vuxna i familjen var enligt min uppfattning besatta av att bada särskilt



Figur 3. Dansk iris, en skön klenod. Foto: Mona-Lisa Kristensson.

på besynnerliga ställen. Det var ett intresse jag redan som treåring ett år tidigare fann vara konstigt, särskilt som badandet ofta var förenat med dyiga bottnar, grumligt vatten och – för mig som på den tiden hade en mycket spinkig konstitution – frysande. Klagshamns ängar var knappast ett av de värsta ställen där jag tvångsbadats.

Min far hade ett stort intresse för botanik och naturligtvis strosade han omkring på Klagshamns ängar i jakt på växter. Han hade dock inte floran med sig denna gång. Därför tog han med sig det svåra hem. När vi kom hem satte han sig i vardagsrummet i familjens fåtölj, vänd mot den stora bruna radiogrammofonen vid väggen (sådana prylar var på den tiden en hel möbeluppsättning) och tillbakalutad med *Danmarks flora* i handen. Det var på den tiden hans favoritflora när han studerade växtligheten i trakterna kring Malmö. Denna slump gjorde att arten var lätt att bestämma. Själv klättrade jag på familjens sofa och det så kallade glasbordet, som han hade snett bakåt på sin högra sida. Plötsligt säger han: "Nämen, den skall inte finnas här!" Jag hajade till för denna replik och en bit botanisk historia fastnade i mitt huvud.

Under familjens badutflykt hade Sveriges flora begåvats med en ny art, dansk iris *Iris spuria*, spontant invandrad dessutom. Min far föredrog alltid *Blå svärdslilja* och ogillade den officiella svenska namngivningen. Det är klart, den är mer blå än dansk.

Tiden efter upptäckten

Upptäckten ledde till ett intensivt arbete. Det första steget var att kontakta andra botanister och beskriva fyndet. Det blev en artikel i Botaniska Notiser, som vad jag minns tog upp de vuxnas tid i månader under skrivandet. Det var vid denna tid som min far fick kontakt med Carl-Henrik Juhlin, som kom att bli hans enda riktiga vän under många år och ett viktigt stöd i den kamp som följde.

Den andra viktiga frågan var skyddet för *Iris spuria*. Den svenska populationen var om inte liten, så ändå klart begränsad. På den tiden var natur- och miljövården inte alls lika utvecklad och institutionaliserad som idag och fridlysningen tog tid. Mina föräldrar skickade inlagor till regeringen i ärendet och det var en stor glädje när beslutet kom. Efter fridlysningen framställdes en affisch – tryckningen m.m. bekostades vad jag minns av familjen – som skulle sättas ut på växtplatserna. Detta ansågs vara nödvändigt eftersom arten är storvuxen och attraktiv för plockning, vilket även skedde flera gånger under 50-talet. Vi kom ofta fram till avbrutna blomstjälkar.

Det tredje momentet var att få klarhet i artens utbredning. Någon hade skrivit att arten tagit sig från Saltholm med hjälp av flytande bitar av jordstammar, eftersom denna spridningsmekanism finns hos gul svärdslilja. Eftersom arten fanns i odling på vår balkong prövades flytförmågan hos rhizomet och den befanns otillräcklig. Jordstammarna överlevde inte särskilt lång tid i saltvatten. Däremot flyter fröet utmärkt och grodde utan problem efter en månad i saltvatten

Tabell 1. Dansk iris i Skåne 2010–2016.

	Antal lokaler
Inte återfunnen	10
Återfunnen	12
Nya lokaler	4
Summa	**26**

Dansk iris *Iris spuria*

Beskrivning. Dansk iris är, liksom de andra irisarna (*Iris*), flerårig och har en krypande jordstam. Den kan bli upp till sju decimeter hög. Bladen är svärdlika, långsmala, omkring en centimeter breda, och blågröna. Dansk iris blommor i juni. Blomstjälkarna är solida och oftast ogrenade. Blommorna är stora, blåvioletta och har långskaftade nedre kalkflikar, stödbladen är mer eller mindre gröna. Fruktkapseln är avlång.

Dansk iris liknar den ibland förvildade arten strandiris (*I. sibirica*), men den senare har ihålig, ofta grenad stjälk, kortskaftade yttre kalkflikar och stödblad som är bruna och pappersartade vid blomningen. Arten svärdslilja (*I. pseudacorus*), som är den vanligaste arten i släktet, har gula blommor, samt breda och rent gröna blad.

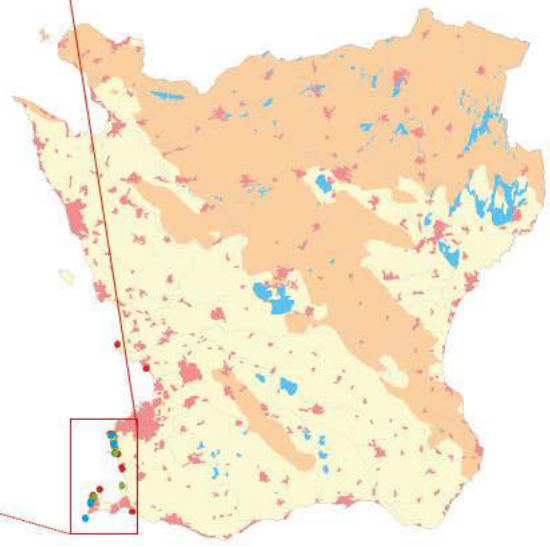
Utbredning. Dansk iris är mycket sällsynt och förekommer bara på havsstrandängar i Skåne. **Första fynduppgift** är från Limhamn, Skåne där den hittades den 10 juli 1955. Uppgiften publicerades i Botaniska Notiser 1958.

Användning. Dansk iris odlas ibland som trädgårdsväxt.

Etymologi. Artnamnet *spuria* kommer av latinets *spurius* (falsk) med oklar syftning.

Ur: Anderberg, A. & Anderberg, A.-L., 2007. Den virtuella floran. >http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html<. Naturhistoriska Riksmuseet.





Karta 1 & 2. Dansk iris i Skåne 2012–2015.

- inte återfunnen
- återfynd
- ny lokal

Tabell 2. Lokaler med återfynd av dansk iris 2010–2016. Antal stänglar och hävdstatus.

Lokal	Socken	Antal stänglar	Hävd
Måkläppen	Falsterbo	15	ohävdad
1 km S Skanörs hamn	Falsterbo	125	ohävdad
900 m S Skanörs hamn	Falsterbo	6	ohävdad
500 m S Skanörs hamn	Skanör	363	ohävdad
400 m OSO Skanörs hamn	Skanör	83	ohävdad
800 m V Skanörs kyrka	Skanör	3	ohävdad
750 m NV Skanörs kyrka, N hamnen	Skanör	16	ohävdad
Hammarsnäs NR, 900 m NNV L. Hammar	Stora Hammar	25	hävdad
Klagshamns udde, 1,6 km NV Sjötorp	Tygelsjö	165	ohävdad
Klagshamns udde, 450 m SSV ridhus	Tygelsjö	2241	ohävdad
Klagshamn, 350 m VSV Elvavägens V-ända	Västra Klagstorp	300	hävdad
Bunkeflostrand, 550 VSV Strandhem	Bunkeflo	1380	ohävdad
Bunkeflostrand, 1,8 km VSV Gottorp	Bunkeflo	212	-
Bunkeflostrand, 1,8 km V Gottorp	Bunkeflo	750	-
Bunkeflostrand, 2,0 km VNV Gottorp	Bunkeflo	134	hävdad
Bunkeflostrand, Lernacken S brofästet	Bunkeflo	>5000	hävdad
Summa:		**>11500**	

i glasburkar som stod i fönstret i ”storarummet” (dåtidens malmöitiska beteckning på vardagsrum). Den först påträffade skånska växtplatsen låg dessutom på ett ställe dit frön mycket väl kan ha förts med västliga strömmar från Saltholm. Att den hade spritts med vatten var ganska tydligt, de flesta växtlokalerna låg inom den zon som nåtts av högvatten.

Emellertid, strömmarna i Öresund växlar och frön från Saltholm kan mycket väl ha kommit in på en lång sträcka. Det fanns tidigt skäl att tro att växten fanns på fler lokaler. Systern och jag åkte därför med i barnsadlar på föräldrarnas cyklar på diverse exkursioner längs kusten söder om Malmö. Vi tog oss till och med in på Lernacken och uppsökte de små fickor av kust som ännu inte var utfyllda vid den tiden. Vilka naturvärden som ödelades genom denna förfärliga soptipp och sedermera broramp! Även stränderna söder om Klagshamn besöktes, liksom Falsterbohalvön och markerna norr om Malmö, de senare utan resultat. Däremot fanns arten här och var på strandängarna söder om Malmö. Där arten återfanns blev det en ny cykeltur, denna gång för att sätta upp affisch, om inte någon annan kunde övertalas att genomföra detta. På den tiden fanns det inga myndigheter som gjorde något sådant …

Till de mera minnesvärda exkursionerna hörde ett besök i Skanör som förde oss till Knösen. På avstånd blev vi nogsamt kontrollerade av en man som jag långt senare förstod var den ryktbare ”Jeppsson på Knösen”. En skröna sade att han en gång jagat bort Anders Österling med en hötjuga sedan Svenska Akademiens ständige sekreterare kommit nedkörande med bil på strandängarna. Sådant gillade den natur- och jaktintresserade bonden inte.

I vårt fall blev det ingen hötjuga. Tvärtom. På hans strandängar växte en sällsynt och vacker växt (han hade sett den men visste inte vad den hette) som dessutom behövde aktivt skydd. Tyvärr var några blomstänglar redan brutna. ”Jeppsson på Knösen” tog nyheten till sitt hjärta och få fridlysta växter torde ha fått en så god tillsyn som *Iris spuria* fick vid Knösen. Föräldrarna sände skyltar och dessa var mycket ordentligt uppsatta vid nästa besök på Knösen.

Även på andra sätt blev min far oerhört intresserad av *Iris spuria*. Han läste vad han kunde få tag i och försökte förklara vad han såg. Hur hade den kommit till Saltholm? En av teorierna var att den följt med hö, kanske sänghalm från fartyg. Och allt delgavs familjen och *Iris spuria* blev en angelägenhet för oss alla. Det är minnena från dessa utläggningar som jag summerat i denna berättelse. Ett barns minnen av en växt som jag än idag tycker är mycket vacker.

Konflikten med Dahlbeck

Det fanns brister i den sociala kompetensen hos min far. En av de personer som han kom på kant med var Nils Dahlbeck. Bakgrunden till konflikten förtjänar att återges, då osämjan kanske blir mer lättförståelig med en modernare syn på senare tiders floraförändringar.

Dahlbeck hade inventerat strandängarna söder om Malmö och hävdade, vad jag förstått, att arten inte funnits där under 1930-talet när han genomförde sin inventering. Fadern lade pussel. Dahlbecks uppfattning stämde inte. Vissa bestånd av *Iris spuria* var alldeles för stora för att vara inkomna under åren före upptäckten. Bestånd mättes till längd och bredd. Enstaka kloner var längre än vad jag var vid den tiden. Arten kan sannolikt ha funnit i årtionden på strandängarna! Kanske var det århundraden.

Kompletterande fakta kom fram under promenader i Strandhem, ett fritidshusområde innanför den första fyndplatsen. Några stugägare hade tagit in arten och använt den som prydnadsiris. När det skett var de sällan på det klara med, men i några fall lät det: ”Vi kom hit på trettiotalet och gjorde det efter några år.”

Pusslet antydde alltså att Dahlbeck hade missat denna art. Hur kan en så kunnig botanist ha bommat en så högväxt och vackert blommande art? Han visste ju att den växte på Saltholm och han måste ha letat efter den.



Figur 4. Ett rikt bestånd av dansk iris vid Klaghamns udde 450 m SSV ridhus. Foto: Mona-Lisa Kristensson.

Faderns teori var att han hade struntat i den i tron att den var en utslängd trädgårdsiris. Den tror jag inte på. Min teori är en helt annan. Låt mig börja med en kort beskrivning av hur jag minns strandängarna vid Bunkeflo och söderut från 1950-talet.

Ängarna vid Bunkeflo är ett gammalt kulturlandskap som sannolikt betats intensivt sedan bronsåldern. När vi besökte dessa strandängar under femtiotalet bedrevs där fortfarande en relativt intensiv kreatursskötsel. Ett av mina minnen från slutet av 50-talet är en stor skock kor som leds in för mjölkning. De höll grässvålen kortsnaggad och *Iris spuria* blommade enbart där korna av något skäl inte nådde med sina mular. Skulle vi hitta *Iris spuria* var det lättast att hitta exemplar där "piggatrån" skyddade dem. Där korna nådde dem snaggades bladen snabbt ner till någon centimeter över marken. I ett sådant läge har växten enbart ett alternativ, att expandera i sidled.

Det vi såg var dock ett jordbrukslandskap där omvandlingen hade startat. Även om betningen fortfarande var intensiv hade trycket börjat gå ner (även om igenväxningen förvärrats kraftigt under senare årtionden). Det är därför troligt att *Iris spurias* uppträdande under 1950-talet i själva verket var ett resultat av att arten tidigare helt enkelt inte fått chansen att växa upp så att den kunde bestämmas. Den torde ha funnits, men stod i allmänhet nedsnaggad till en höjd av någon centimeter. Det är därför logiskt att tänka sig att Dahlbeck förbiså arten, även om den troligen blommade i enstaka exemplar av vilka några blev uppgrävda och inburna till trädgårdstäppor i Strandhem.

I mitten av 1950-talet var irisen – förutom en enskild planta vid Eskilstorp – bara känd från stränderna mellan Limhamn och Klagshamn. Sedan dess är den funnen spridd söderut till den skånska sydkusten vid Kämpinge (inte återfunnen 2015) och åt sydsydväst till Falsterbohalvön och Måkläppen. Den lilla förekomsten på Måkläppen upptäcktes så sent



Figur 5. Gerhard floraväktar dansk iris vid Klaghamns udde 450 m SSV ridhus. Foto: Mona-Lisa Kristensson.

som 2014. Förutom på strandängarna längst i sydväst, har dansk iris även blivit funnen vid Barsebäck. Här upptäcktes den redan 1958 men tycks inte vara sedd efter 1992. Växtplatsen är idag igenvuxen. Även vid badplatsen i Bjärred har dansk iris noterats. Den kunde dock inte återfinnas 2015.

Alltsedan Floraväktarverksamheten i Skåne startade i slutet av 1980-talet har floraväktare övervakat dansk iris växtplatser. Under många år kartlade Tommy Linde, Dalby, förekomsterna mycket noga, ett material med detaljerade kartor och anteckningar som utan tvekan skulle kunna tjäna som underlag för vidare studier. 2010–2016 besökte floraväktare, i första hand Gerhard Kristensson, artens alla skånska lokaler. Av de 22 lokaler som är kända efter 1989 återfanns irisen på 12 lokaler. Glädjande nog tillkom fyra nya lokaler. Fler lokaler än så har knappast varit kända under en given tidsperion de senaste tre decennierna. Dansk iris tycks med andra ord klara sig bra på de sydvästskånska strandängarna. Den främsta orsaken till detta är utan tvekan att betet på ängarna upphört eller blivit alltmer extensivt. Av de 16 aktuella lokalerna 2010–2016 var de flesta ohävdade. Under dessa år räknades sammalagt 11500 blommande stänglar av dansk iris in, varav det övervägande antalet noterades på de tre

rikaste lokalerna: vid Klagshamns udde i Tygelsjö socken, SSV Strandhem och S brofästet i Bunkeflo socken. Det är intressant att notera att vassen röjdes bort på en fotbollsplans stor yta på lokalen vid Strandhem för några år sedan. Åtgärden vidtogs främst för att gynna grönfläckig padda, men har också gjort att irisen blommat upp här.

Dansk iris är en beteskänslig art så därför är en alltför intensiv hävd ett allvarligt hot mot den. Detta hot är dock tvetydigt sett ur floravårdens synvinkel. Många av strandängarnas arter – flera lika hotade och skyddsvärda som dansk iris – gynnas eller är till och med beroende av ett intensivt bete. Här kan säkert stängsel som betesfredar irisens växtplatser vara en bra kompromiss mellan arternas skilda intressen. Ett annat hot mot den vackra arten är uppgrävning och plockning. För visst skulle en rejäl bukett dansk iris pryda varje hem i Malmö och Vellinge kommuner. Här är information och skyltar, som upplyser om att arten är både hotad och fridlyst, på sin plats. Naturligtvis är det även viktigt att floraväktarna fortsätter sitt angelägna arbete. För utan många "Jeppsson på Knösen" är verkligen vår vilda flora i allvarlig fara.

Litteratur

Artdatabanken 1994. *Artfakta Dansk iris*. Artdatabanken, SLU, Uppsala.

Perby, H. 2003. Om upptäckten av Iris spuria i Klagshamn. *Botaniska Notiser* 136:4.

Perby, P.-G. 1958. Iris spuria i Sverige. *Botaniska Notiser* 111:1.

Tyler, T. m.fl. (red.). 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning*. Lund.



Figur 6. Dansk iris ur W. Curtis 1790, *The Botanical Magasin* Vol. 2, Plate 58.